

**JADIDLAR FAOLIYATI DAVOMIDA MA'RIFATPARVARLIK
G'OYALARI VA BARKAMOL AVLOD TARBIYASIGA
O'RNAK BO'LADIGAN MASALALAR**

*Andijon davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi*

Sh.Sh.Keldiyeva

*Andijon davlat pedagogika instituti
Matematika va informatika yo`nalishi talabasi*

R.M.Sulaymonova

*Andijon davlat pedagogika instituti
Matematika va informatika yo`nalishi talabasi*

M.M.Abdullayeva

ANNOTATSIYA

Maqolada jadidlar faoliyati va ularning barkamol avlod tarbiyasi masalalari yuzasidan qarashlari haqida ma'lumotlar berilgan. XIX asr oxiri, XX asr boshlarida Rossiya mustamlakasi hisoblangan O'rta Osiyo, Kavkaz, O'rta Sibir xalqlari orasida boshlangan milliy, madaniy-ma'rifiy tiklanish – jadidchilik harakati sifatida namoyon bo'ldi. Turkiston jadidlari xalqni qoloqlik va diniy xurofotdan ozod etish, shariat tamoyillarini isloh qilish, xalqqa ma'rifat tarqatish va milliy muxtoriyatga erishish g'oyasini ilgari suradilar. Jadidlar milliy birlik, ma'naviy-ma'rifiy isloxotlar bilan jamiyatni yangilash, yuksaltirish yo'llarini izlaganlar. Ushbu maqolada yuqorida muallif tomonidan qayd etilgan fikrlar xaqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Jadid, jadidlar, sho'ro tuzimi, mafkura, ma'rifatparvarlik, iqtisodiy tazyiqlar, ma'rifat, usuli jadid, milliy ko'tarilish, matbuot, muxtoriyat, milliy g'oya, "Behbudiya", "To'ron", ibratxona, "Munozora".

ANNOTATION

The article provides information about the activities of the youth and their views on the issues of raising a mature generation. At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, the national, cultural and educational revival that began among the peoples of Central Asia, the Caucasus, and Central Siberia, which were considered Russian colonies, manifested itself as a modernist movement. The Jadids of Turkestan promote the idea of liberating the people from backwardness and religious prejudice, reforming the principles of Sharia, spreading enlightenment to the people, and achieving national autonomy. Jadids searched for ways to renew and elevate society with national unity, spiritual and educational reforms. This article deals with the points mentioned above by the author.

Key words: Jadid, jadidlar, shura system, ideology, enlightenment, economic pressures, enlightenment, method jadid, national rise, press, autonomy, national idea, "Behbudiy", "Toran", school, "Controversy".

АННОТАЦИЯ

В статье представлена информация о деятельности молодежи и ее взглядах на вопросы воспитания зрелого поколения. В конце XIX — начале XX века национально-культурное и просветительское возрождение, начавшееся среди народов Средней Азии, Кавказа и Средней Сибири, считавшихся российскими колониями, проявилось как модернистское движение. Джадиды Туркестана продвигают идеи освобождения народа от отсталости и религиозных предрассудков, реформирования принципов шариата, распространения просвещения народа, достижения национальной автономии. Джадиды искали пути обновления и возвышения общества с помощью национального единства, духовных и образовательных реформ. В данной статье рассматриваются моменты, упомянутые автором выше.

Ключевые слова: Джадид, джадидлар, система шуры, идеология, просвещение, экономическое давление, просвещение, метод джадид, национальный подъем, пресса, автономия, национальная идея, «Бехбудия», «Торан», школа, «Противоречие».

Barchamizga ma'lumki, o'lkamiz tarixida o'zining faoliyatlari bilan ta'lim va tarbiya, siyosatni isloh qilishda jadidlarimizning o'rni beqiyosdir. Bunda ular nafaqat ta'lim- tarbiyani, balki Turkiston olamini ma'naviy hamda ma'rifiy isloh qilish hamda barkamol avlodni tarbiyalash masalasini ham o'z oldilariga maqsad qilib qo'yganlar. Aslida jaded so'zi arabcha "jaded" so'zi bo'lib "yangi" degan ma'noni bildiradi. "Jadid" atamasi ilk marotaba Turkiyada Sulton Salim III hukmronligi davrida paydo bo'lgan. Turkiyadan Avstriyaga elchi qilib yuborilgan Abubakr Ratib afandi shohga yozgan bildirishnomalarida Avstriyada ko'rgan idora tizimini "Nizomi jaded" deb tushuntiradi. Undan keyinroq esa Fransuz inqilobidan keyin qurilgan yangi tizim ham "Fransiya nizomi jadidi" deb atala boshlandi. Bu paytlarda "Nizomi jaded" so'zi tor ma'noda askariy tizimni yevropalashtirishni, keng ma'noda esa ilm-fan, maorif, sanoat va qishloq xo'jaligini zamonaviylashtirishni ko'zda tutar edi. Demak jaded atamasi yangilik tarafdorlarini, yangilik g'oyalarini ifoda etuvchi tushuncha sifatida qo'llanilgan. Shunday qilib, jadidchilik harakati yangi zamonaviy maktab, matbaa, milliy taraqqiyot usullarini jamiyatga tadbiiq etishdan iborat ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy harakat hisoblanadi. XIX asrning oxirlarida butun dunyoda bo'layotgan ulkan madaniy-ma'rifiy, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, yangi munosabatlar Turkiston o'lkalariga kirib kela boshladi. Jadidchilik XIX asr oxiri va XX asr birinchi choragida Turkistondagi milliyozodlik harakatining milliy mafkurasi, o'lka xalqlarining milliy

mustaqillik va ma'rifatparvarlik g'oyasi sifatida shakllandi. Yangilik tarafdorlarini, Abdulla Avloniyning so'zlariga ko'ra, "gazeta o'qig'uvchilarni" mullalar "jadidchi" nomi bilan atar edilar. Jadidlar Usmonli Turkiyadagi "Ganch (yosh) turk"lar tashkilotlari ta'sirida "Yosh buxoroliklar", "Yosh xivaliklar", "Yosh turkistonliklar" degan nomlarda faoliyat olib borganlar. Jadidchilik harakatining taraqqiyparvar nomoyondalarini sanab o'tsak. Behbudiy, Fitrat, Cho'lpon, Munavvar Qori, Abdulla Avloniy o'z ijodi va faoliyatlari bilan jadidchilik harakati yanada avj oldi. Jadidlar Turkiston xalqlarini birlashtirish va o'lkamizning milliy mustaqilligi uchun kurash g'oyasini ilgari surdilar. Barkamol avlod tarbiyasida jadidlar faoliyatining muhim xususiyati shunda ediki, avvalambor, Turkiston o'lkasini o'rta asrga xos tarqoqlikdan ozod qilish, xalqni, millatni zamonaviy taraqqiyot yo'liga olib chiqish, milliy davlat bunyod etish, zamonaviy idora, yangi usuldagi maktablar ochish, ozod va farovon jamiyat qurish hamda ma'rifatparvarlik kabi masalalarni ko'zda tutardi.

Jadidchilikning asosiy g'oya va maqsadlari quyidagilardan iborat edi: Turkistonni o'rta asrlarga xos bo'lgan qoloqlik va diniy xurofotdan ozod etish, shariatni isloh qilish, xalqqa ma'rifat tarqatish, Turkistonda muxtoriyat hukumatini barpo etish, barqaror milliy valyutani joriy qilish va milliy qo'shin tuzish.

Jadidchilik harakatining faoliyati maktabdan, maorifdan boshlangan, so'ng matbuot, san'at va siyosatga o'tgan. Rossiya va uning mustamlakalarida jadidchilik harakatiga Ismoilbek Gasprinskiy (1851-1914) asos soldi. U 1884 yilda Boqchasaroyda dastlabki "usuli jadid" (yangi usul) maktabini ochadi. Ismoilbek Gasprinskiyning asosiy maqsadi Rossiya sarhadlarida yashaydigan, lekin zamonning zayli bilan bir-biridan uzoqlashib, begonalashib ketgan turkiy xalqlarni bir-biriga tanitish, yaqinlashtirish edi. Sharqdagi xalqlarning ma'naviy hayotida, xususan, maktab va maorifda chinakam inqilob yasadi. Toshkent jadidchilarining otasi deb tan olingan Munavvarqori 1927 yil Toshkent okrug maorif xodimlari qurultoyida so'zlagan nutqida Gaspirinskiyning o'lka ziyolilariga bergan tasiri haqida shunday degan edi: "Jadid maktabi tashkil qilg'onlar ham eski maktab, madrasa va qorixonalarining yetishtirgan kishilari edi. Ular yolg'iz Bog'chasaroyda chiqadurg'on Ismoil Gaspirinskiy gazetasini o'qiydilar va shu orqali maktabni yaxshi tushunib, kitoblar oldirar edilar". Ismoil Gaspirinskiy Turkiston general-gubernatori N.O. Rozenbaxga o'lka musulmon maktablarini ham isloh qilishga doir loyahasini yuborganda rad javobini oldi va 1893 yil Turkistonga o'zi keldi, Buxoro, Samarqand, Toshkentda bo'lib, taraqqiyparvar ziyolilar bilan uchrashuvlar o'tkazdi. Amir Abdulaxadni Buxoroda jadid maktabi ochishga ko'ndirdi. Bu maktabga "Muzaffariya" nomini beradi. Shunday qilib, jadidlar tomonidan yangi maktablarga ochish, maktablar uchun darsliklar yaratish jarayoni boshlandi.. Harakat faoliyati osonlik bilan kechmadi. Professor Begali qosimov fikricha, Turkiston, Buxoro va Xorazm munavvarlarining yangilikka intilishi, Rossiyada, xususan Kavkaz, Volgabo'yida yashovchi turkiy

xalqlar bilan, hamkorlikka intilish kuchaydi. Panislomizm(islomchilik) va panturkizm(turkchilik) kabi g'oyalar paydo bo'lgan edi, Rossiya ichki ishlar vazirligi bunga jim qarab tura olmasdi. Jadidlarning maktablari ochib, gazetalar chiqarishi ham panislomizmga xizmat qilyapdi deb tushunildi va xokimiyat bu boradagi faoliyatlarga qarshilik ko'rsatishga xarakter qila boshladi. Jadidchilik umummilliy harakat sifatida uyg'onish mafkurasi bo'lib xizmat qildi. Mustaqillik uchun kurash olib bordi. Jadidlarning xalq ma'rifati uchun kurash dasturini uch asosiy yo'nalishdan iborat desak bo'ladi. 1. Yangi usul maktablarini ochish, ko'paytirish. 2. Turli ma'rifiy jamiyatlar ochish. 3. Umidli iqtidorli yoshlarni chet elga o'qishga yuborish. "Usuli jadid" maktablarida diniy fanlar va arab tili bilan bir qatorda hikmat, kimyo, tabobat, nujum, handasa fanlari, rus, fors tillari - jami 17 tagacha fan o'rganilishi shartlari ilgari suriladi. 1999 yilda Andijonda Shamsuddin domla, 1901 yilda Qo'qonda Saloxiddin domla, Samarqandda Abduqodir Shakuriylar birinchi bo'lib jadid maktablarini ochadilar

Munavvarqori Abdurashidxonov (1878-1929) – O'rta Osiyo jadidchilik harakatining yo'l boshchisi hisoblanadi. U XX asr o'zbek milliy matbuoti va yangi usuldagi maktab asoschisi, milliy teatr tashkilotchilaridan biri, adib va shoir hisoblanadi. U Toshkentda 1901 yilda usuli jadid maktabini ochgan va shu maktablar uchun maxsus o'quv dasturlari tuzgan. Uning "Adibi avval" (1907), "Adib us-soniy" (1907), "Usuli hisob", "Tarixi qavm turk", "Tajvid" (1911), "Havoyiji diniya", "Tarixi anbiyo", "Tarixi islomiya" (1912), "Er yuzi" (1916-1917), to'rt qismdan iborat "O'zbekcha til saboqlari" darsliklari shular jumlasidandir.

Jadidchilik harakatning yana bir yirik vakili - Maxmudxo'ja Behbudiy (1875-1919). Uning tashabbusi bilan Samarqandda yangi usul maktablari ochildi. Adib bu maktablar uchun 1904-1909 yillarda "Risolai asbobi savod", "Risolai jug'rofiyai umroniy", "Risolai jug'rofiyai Rusiy", "Kitobat ul-atfol", "Amaliyoti islom", "Muxtasar tarixi islom" kabi darslik va o'quv qo'llanmalar yozgan. Abdulla Avloniy (1878-1934) ham jadidchilik harakatining faol ishtirokchilaridan biri bo'lib tanildi. U o'zining zamondosh jadidlari, izdoshlari kabi yangi usul maktablari ochib, ularga o'zi mudarrislik qildi va darsliklar yozdi. Uning "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", "Turkiy Guliston yoxud axloq", "Maktab gulistoni" singari darslik, "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" to'plamlari, ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilariga darslik sifatida yozilgan «Turkiy guliston yoxud axloq» asarlari juda mashxur bo'ldi.

Jadidchilik harakatining Buxorodagi yirik vakillaridan biri Abdurauf Fitratdir (1886-1938). U 1909 yilda Istanbulda nashr etilgan "Munozara" asarida Buxoro amirligi idorasiga ma'lum o'zgarish kiritish g'oyasi va "Usuli jadid" deb nomlangan yangi maorif tizimining asoslarini ilgari surdi. Fitratning "Hind sayyohining qissasi" asari ham 1912 yilda Istanbulda nashr etilgan bo'lib, bunda Buxoro amirligiga ma'lum darajada o'z e'tiroznomasini bayon etadi. Xorazm xonligida ham tatar ziyolilari Tavfiq Bikkulin, Yusuf Axmedovlar yordami bilan, dastlab, xon va uning amaldorlari

farzandlariga mo'ljallangan bo'lsada, jadid maktablari ochildi. Tez orada ularning soni 8 taga yetdi. 1906-1907 o'quv yilida Urganchda qizlar uchun xam maktab ochildi. Jadid namoyondalari bu bilangina cheklanib qolmasdan, keng xalq ommasi uchun kutubxonalar ham barpo etganlar. Behbudiy, 1908 yilda keyinchalik "Behbudiya" kutubxonasi nomi bilan mashhur bo'lgan qiroatxonani tashkil etdi. 1910 yilda Toshkentda Munavvar qori Abdurashidxonov rahbarligidagi jadidlar tashabbusi bilan "Turon" kutubxonasi yuzaga keladi. Bugungi mustaqil Yuqorida keltirganimizdek jadidlarninig ma'rifiy soxadagi ikkinchi vazifasi xayriya va maorif jamiyatlarini tuzish edi. Bu borada "Turon", "Jamiyati xayriya", "Tarbiyai atfol" kabi jamiyatlar ochildi. 1909 yil 12 mayda Toshkentda tuzilgan Turkiston jadidlarinig "Jamiyati xayriya" tashkiloti maxalliy yoshlarni chet ellarga o'qitish, xomiylik qilish ishiga rahbarlik qildi. Uning yordami bilan yoshlar Rossiyaning Peterburg, Saratov, Qozon, Ufa, Orenburg shaharlaridagi oliy maktab va madrasalarga, shuningdek, Istanbul, Qoxira kabi xorijiy shaxarlar oliy ta'lim muassasalariga o'qishga yuborila boshladilar. Shuningdek, 1909 yil 18 iyulda Buxoro shahrida jadidlar tomonidan tuzilgan "Tarbiyai atfol" jamiyati shu yilning o'zida Fitrat, Usmonxo'ja Po'latxo'ja o'g'li, Ato xo'ja, Mazhar Burxonov kabi yoshlarni Istanbulga o'qishga yo'llagan edi.

Jadidchilik harakatining ijtimoiy –siyosiy qarashlari, milliy mustaqillik va davlatchilik g'oyalari, bu boradagi amaliy harakatlari va kurashlari alohida katta mavzudir. Xulosa qiladigan bo'lsak, jadid bobolarimiz moddiy qiyinchiliklar, g'oyaviy-siyosiy tazyiqlarga qaramasdan millatning ma'naviy yuksalishi uchun imkoniyatlar yaratishga bor kuch g'ayratlari bilan harakat qildilar. Prezidentimiz Sh. Mirziyoev Oliy Majlisga Murojaatnomalarida aytganidek: "Biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini shuncha ko'p anglab yetadi".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Avloniy A. "Tarjimai xol. Tanlangan asarlar.
2. 2-jild. T., "Ma'naviyat", 1998 yil 288- bet". 2. Munavvarqori A. "Qizil O'zbekiston" 1927 yil, 7iyun. Ziyoz. Com
3. Qosimov B. "Milliy uyg'onish", T., "Sharq", 2004 yil, 53-bet.
4. Toshqulov J. Yosh xivaliklar: siyosiy qarashlarining tadrijiy rivojlanishi // Xalq va demokratiya, 1992, 3-4-son.
5. Behbudiy B. "Behbudiy kutubxonasi", "Oyina" jurnali, 1914 yil 26 aprel, №27. Tanlangan asarlar. Jild-II.-T.: Akademyashr, -2018yil 14-bet.

6. Baxrom Irzaev. “O’zbek yoshlari va xorijiy ta’lim” T., “Akademnashr” 2018.
7. Behbudiy B.“Tiyotr nadur”, “Oyina” jurnali, 1914 yil 10 may, №29. Tanlangan asarlar. Jild-II.-T.: Akademnashr, -2018yil 15-bet.
8. Sabirdinov A. O’zbek romanchiligi; kecha va bugun. Izlanishlar samarasi. // O’zbekiston adabiyoti va san’ati, 2005 yil 28 yanvar.
9. Behbudiy B.“Ikki emas, to’rt til lozim”, “Oyina” jurnali, 1913 yil 10 avgust, №1. Tanlangan asarlar. Jild-I.-T.: Akademnashr, -2018yil 396-bet.
10. Keldiyeva, S. (2024). TURKISTONDAGI JADID YANGI USUL MAKTABLARINING AHAMIYATI. Interpretation and researches, (4 (26)).
11. Shaxnozaxon, K. (2023). JADID MA’RIFATPARVARCHLIK NAMOYONDALARINING IJTIMOY-SIYOSIY, FALASAFIY QARASHLARI. World scientific research journal, 15(1), 234-238.